

ὁ Ἡρόδοτος ὅτι μετὰ τὸ περὶ τὰς Θυρέας δυστύχημα «οἱ μὲν Ἀργεῖοι ἀπὸ τούτου τοῦ χρόνου καταχειράμενοι τὰς κεφαλὰς, πρότερον ἐπάναγκες κομῶντες, ἐποιήσαντο νόμον τε καὶ κατάρην, μὴ πρότερον θρέψειν κόμην Ἀργείων μηδένα, πρὶν ἂν Θυρέας ἀνασώσωνται· Λακεδαιμόνιοι δὲ τάναντία τούτων ἔθεντο νόμον· οὐ γὰρ κομῶντες πρὸ τούτου, ἀπὸ τούτου κομᾶν». Ὁμοίως ἔκομων καὶ ἄλλοι Ἕλληνες, οἷς τὰ Λακωνικά ἦν ἐν λόγῳ, Θούριοι, Ταραντῖνοι καὶ Μήλιοι.

§ 6. Ἐν ᾧ δὲ περὶ τῆς Σπάρτης λέγεται ὅτι οἱ ἐκεῖ ἔφηβοι ἤρχοντο κομᾶν, ἀπεκείρετο δὲ ἢ τῶν παίδων κόμη, εἰς δὲ ἔθος ἀναφέρεται ἴσως καὶ ἡ τοῦ Καλλιμάχου ἔκφρασις ἀπόθριξ ὡς συνώνυμος τοῦ ἀνηβος, ἀλλαγῶ καὶ μάλιστα ἐν Ἀθήναις ἐλάμβανε χώραν ἢ ἀντίθετος συνήθεια· διότι ἐκεῖ κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας οἱ μελλέφηβοι ἀπεκείροντο τὴν κόμην τῷ προστάτῃ τῆς παιδικῆς ἡλικίας θεῷ, ἢ δὲ δημοτελῆς αὕτη πράξις συνεδυάζετο καὶ μετὰ θρησκευτικῶν τελετῶν, οἷα ἦν ἡ πρὸ τῆς κουρᾶς τῷ Ἡρακλεῖ τελουμένη θυσία, τὰ οἰνιστήρια, περὶ ὧν ὁ Ἡσύχιος λέγει «Ἀθήνησιν οἱ μέλλοντες ἐφηβεύειν πρὶν ἀποκείρασθαι τὸν μαλλὸν εἰσέφερον Ἡρακλεῖ μέτρον οἴνου καὶ σπείσαντες τοῖς συνελοῦσιν ἐπεδίδουν πίνειν, ἢ δὲ σπονδῆ ἔκαλεῖτο οἰνιστήρια». ἐπίσης ὁ Ἀθήναιος σημειοῖ περὶ τῆς λέξεως οἰνιστηρίας κατὰ τινὰ Πάμφιλον ὅτι «οἱ μέλλοντες ἀποκείρειν τὸν σκόλλυν ἔφηβοι εἰσφέρουσι τῷ Ἡρακλεῖ μέγα ποτήριον, πληρώσαντες οἴνου, ὃ καλοῦσιν οἰνιστηρίαν, καὶ σπείσαντες τοῖς συνελοῦσι διδῶσιν πιεῖν». Ὁ δὲ κειρόμενος ἀπὸ τῆς κόμης πλόκαμος συνήθως ἀφιερῶτο θεότητι τινι, ὡς τῇ Ἀρτέμιδι παρὰ Κριναγόρα, συνηθέστατα δὲ ἐγχωρίῳ τινὶ ποταμῷ. Παρ' Ὁμήρῳ ἤδη ὁ Πηλεὺς εἶχεν εὐξάμενος τὴν κόμην τοῦ παιδὸς Ἀχιλλέως τῷ Σπερχειῷ ποταμῷ, εἰάν εὐτυχῶς ἐπαλινόσσει, ἦν ὁμως ὁ ἦρωσ ἀποκείρεται εἰς πένθιμον τιμὴν τοῦ φίλου Πατρόκλου, ὡς βέβαιος ὢν ἤδη περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ καὶ ἐπομένως ἀπελπισθεὶς περὶ τοῦ νόστου· καὶ ὁ Εὐστάθιος σημειοῖ ὅτι ἔθος ἦν τρέφειν κόμην τοὺς νέους μέχρι τῆς ἀκμῆς, εἶτα κείρειν αὐτὴν ἐπιχωρίοις ποταμοῖς. Τοῦτο τὸ ἐκ παλαιοῦ καθεστῶς πᾶσι τοῖς Ἕλ-

λησιν ἔθος μαρτυρεῖται ὑπὸ πολλῶν παραδειγμάτων ἔκ τε τῶν ἠρωϊκῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων· ὁ Ὀρέστης ἀπέκειρε πλόκαμον θρεπτήριον τῷ Ἰνάχῳ ποταμῷ, ὁ Πausανίας ἀναφέρει πρὸ τοῦ Κηφισσοῦ ἄγαλμα, παριστῶν τὸν τῆς Μνησιμάχης υἱὸν κειρόμενον τὴν κόμην τῷ Κηφισσῷ, ὁ δὲ Λεύκιππος ἔτρεφε κόμην τῷ Ἀλφειῷ. Ἀλλὰ κατ' ἀρχαιοτέρους ἔτι χρόνους ὑπῆρχε καὶ συνήθεια τοῦ μεταβαίνειν εἰς Δελφοὺς χάριν ταύτης τῆς ἀπαρχῆς τῆς κόμης, ὡς ἐποίησε τοῦτο ὁ Θησεύς, περὶ οὗ λέγει ὁ Πλούταρχος· «ἔθους ὄντος ἔτι τότε τοὺς μεταβαίνοντας ἐκ παίδων ἐλθόντας εἰς Δελφοὺς ἀπάρχεσθαι τῷ θεῷ τῆς κόμης, ἦλθε μὲν εἰς Δελφοὺς ὁ Θησεύς, καὶ τόπον ἀπ' αὐτοῦ τὴν Θησεϊάν ἔτι νῦν ὀνομάζεσθαι λέγουσιν· ἐκείρατο δὲ τῆς κεφαλῆς τὰ πρόσθεν μόνον, ὥσπερ Ὀμηρος ἔφη τοὺς Ἄβαντας (ὄπιθεν κομόωντας)· καὶ τοῦτο τῆς κουρᾶς τὸ γένος Θησηϊκῆς ὀνομάσθη δι' ἐκεῖνον. Οἱ δὲ Ἄβαντες ἐκείραντο πρῶτοι τὸν τρόπον τοῦτον, οὐχ ὑπ' Ἀράβων διδαχθέντες, ὡς ἔνιοι νομίζουσιν, οὐδὲ Μυσοῦς ζηλώσαντες, ἀλλ' ὄντες πολεμικοὶ καὶ ἀγγέμαχοι, καὶ μάλιστα δὴ πάντων εἰς χεῖρας ὠθειῖσθαι τοῖς ἐναντίοις μεμαθηκότες, ὡς μαρτυρεῖ καὶ Ἀρχίλοχος ἐν τούτοις, «οὐ τοι πόλλ' ἐπὶ τόξα τανύσσεται, οὐδὲ θαμειαὶ σφενδόναί, εὔτ' ἂν δὴ μῶλον Ἄρης συνάγη ἐν πεδίῳ· ξιφέων δὲ πολύστονον ἔσται ἔργον· ταύτης γὰρ κείνοι δαήμενές εἰσι μάχης δεσπότηαι ἰὺβοίας δουρικλυτοί». ὅπως οὖν μὴ παρέχοιεν ἐκ τῶν τριχῶν ἀντίληψιν τοῖς πολεμίοις, ἀπεκείραντο. Τοῦτο δὲ ἀμέλει καὶ Ἀλέξανδρον τὸν Μακεδόνα ἐννοήσαντά φασι προστάξει τοῖς στρατηγοῖς ξυρεῖν τὰ γένηα τῶν Μακεδόνων, ὡς λαβὴν ταύτην ἐν ταῖς μάχαις οὔσαν προχειροτάτην». Ἡ δὲ συνήθεια τοῦ μεταβαίνειν πρὸς τοῦτο εἰς Δελφοὺς διετηρεῖτο ἔτι καὶ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Θεοφράστου, ὃς ἀναφέρει ὡς γνώρισμα τοῦ μικροφιλοτίμου καὶ τὸ ἀπάγειν τὸν υἱὸν εἰς Δελφοὺς καὶ ἐκεῖ κείρειν αὐτόν, καὶ ἐκ τῆς πραγματικότητος ἀναφέρεται ὁ καλὸς υἱὸς τοῦ Σικυωνίου Πυθοδώρου παραγενόμενος αὐτόσε, ἵνα ἀπακείρηται τὴν κόμην· διὰ τοῦτο καὶ πανταχοῦ ἐν τοῖς μνημείοις τῆς τέχνης παρίστανται οἱ ἔφηβοι ἔχοντες βραχεῖαν τὴν κόμην. Ἐκ δὲ τῶν ἱστορικῶν χρόνων μανθάνομεν ὅτι πολλαχοῦ τῆς Ἑλ-

λάδος ἐγένετο τὸ αὐτὸ καὶ ὑπὸ παρθένων πρὸ τοῦ γάμου. Ὁ μὲν Εὐριπίδης εἰσάγει τὴν Ἄρτεμιν ὑπισχνουμένην τῷ ἀναξιοπαθοῦντι Ἴππολύτῳ ὅτι ἄζυγες κόραι πρὸ τοῦ γάμου ἔμελλον κείρεσθαι αὐτῷ τὰς κόμας εἰς σημεῖον πένθους· τὸ δὲ ἐν Ἰτιάνῃ κατὰ τὴν χώραν Σικυῶνος ἀγαλμα τῆς Ἰγείας ἦν σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου περιειλημμένον κόμαις γυναικῶν, αἱ ἐκείροντο τῇ θεῷ, ταῖς δὲ κόραις τῶν Μεγαρέων καθειστήκει ἔθος πρὸ γάμου ἀπάρχεσθαι τῶν τριχῶν πρὸς τὸ μνήμα τῆς Ἰφινόης, καὶ αἱ θυγατέρες τῶν Δηλίων ἐποίουν τὸ αὐτὸ τῇ Ἐκαέργῃ καὶ Ὠπιδί. Καὶ τοιαύτη μὲν κουρά ἐγένετο ὑπὸ τῶν ἐφήβων, ὡς ἐνίοτε καὶ ὑπὸ τῶν παρθένων ἐν καιρῷ πένθους ἢ ἐν ἄλλαις ἐπισήμοις τελεταῖς. Παρὰ δὲ τοῖς ἀνδράσιν ἢ βραχεῖα κόμη ἐθεωρεῖτο σπανίως μὲν ὡς σημεῖον ἐνδεΐας καὶ φιλαργυρίας, καὶ τὸ ἐν χρῷ κείρεσθαι ἀναφέρεται ὡς χαρακτηριστικὸν τῶν μικρολόγων παρὰ Θεοφράστῳ, λέγοντι ὅτι τοὺς μικρολόγους ἔστιν ἰδεῖν ἐν χρῷ κειρομένους, ἄλλοτε δὲ ὡς σημεῖον πένθους, ὡς κουρά πένθιμος, συνηθέστερον δὲ ὡς σημεῖον ἀθλητικῆς ἢ φιλοσοφικῆς αὐστηρότητος. Οὕτως οἱ σφόδρα ἀνδρώδεις τῶν ἀθλητῶν παρίστανται ἡμῖν ἐν χρῷ ἀποκεκαρμένοι, καὶ πρὸς τοὺς τοιούτους τῶν ἀθλητῶν παραβάλλεται παρὰ Λουκιανῷ ἢ ἀρρένωπὸς Μέγιλλα, ἢ ἐφάνη ἐν χρῷ ἀποκεκαρμένη μετὰ τὸ ἀφελέσθαι τὴν πηνήκην ἀπὸ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς· κατὰ μίμησιν δὲ τῆς ἀθλητικῆς αὐστηρότητος καὶ σκληραγωγίας καὶ οἱ φιλόσοφοι ἐπετήδευον τοιαύτην κουράν». Οὕτως ὁ Ἰουβενάλις ἀποδίδωσι τοῖς Στωϊκοῖς κόμην βραχυτέραν τῆς ὀφρύος καὶ ὁ ἀπὸ τῆς στοᾶς σκυθρωπὸς φιλόσοφος χαρακτηρίζεται ὡς ἐν χρῷ κουρίας. Ἄλλὰ καὶ τοῦτο συνέβαινε οὐχὶ παρὰ πᾶσι τοῖς φιλοσόφοις, ἐπετηδεύετο δὲ μόνον ὑπὸ τῶν ἀπαθῶν στωϊκῶν καὶ τῶν ἀπανθρώπων κυνικῶν, οἵτινες ἀμφότεροι ἐπετήδευον σκληραγωγίαν παντοίαν, διαμένοντες οὐχὶ μόνον ἐν χρῷ κουρίαί, ἀλλὰ καὶ ἄλλως ἀκαλλώπιστοι καὶ δῆ καὶ ἀχίτωνες καὶ ἀνυπόδητοι, καὶ σύμφωνον πρὸς ταῦτα ἔχοντες καὶ τὴν ἄλλην διαγωγὴν, σιωπηλοὶ ὄντες καὶ καθ' ἑαυτοὺς βλέποντες ἐν ταῖς ὁδοῖς καὶ πάντα σκυθρωπασμὸν ἐπιδεικνύμενοι. Καὶ ταῦτα μὲν παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν στωϊκῶν καὶ κυνικῶν φιλοσόφων. Ἄλλοι δὲ πάλιν ἐψέγοντο ἐπὶ

τῷ ἐναντίῳ τούτου μᾶλλον, ἢ ἐπὶ τῷ ἀτημελήτῳ τῆς κόμης, ὡς κομῶντες ἢ κομῆται, ἢ ἐπὶ τὸ κωμικώτερον ὡς σφραγιδο-
 χαργοκομῆται, καὶ οἱ σωκρατῶντες ἢ κατὰ τὸν Σωκράτη ζῶντες
 καὶ λακωνομανοῦντες παρίστανται ὡς κομῶντες, πεινῶντες, ῥυ-
 πῶντες καὶ σκυτάλια φοροῦντες, καὶ ὁ τριβωνοφόρος καὶ κομῆτης
 καὶ πωγωνοφόρος φιλόσοφος ἐκ τούτου καὶ μόνου ἀπήτει διακρί-
 νεσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. φαίνεται δὲ ὅτι διὰ τῆς μακρᾶς κό-
 μης καὶ οἱ τοιοῦτοι τῶν φιλοσόφων ἐπετήδευον σεβύσμιον καὶ
 οἶονεὶ ἱεροπρεπὲς σχῆμα· διότι τοιαύτην κόμην ὄφειλον τρέφειν οἱ
 θύοντες πρὸ πάντων γυμνῇ τῇ κεφαλῇ ἱερεῖς καὶ τὰ ἄλλα ὀρη-
 σκευτικά πρόσωπα καὶ ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν ἀντιστοιχεῖ καὶ συν-
 δυάζεται μάλιστα ἡ φιλοσοφικὴ κόμη τῇ ἱερικτικῇ, ὡς παρ' Ἀρ-
 τεμιδώρῳ σημειοῦται, ὅτι «ἀγαθὸν καὶ σοφῷ ἀνδρὶ καὶ ἱερεῖ καὶ
 μάντει καὶ βασιλεῖ τὸ κομᾶν· τούτων γὰρ οἷς μὲν ἔθος ἐστὶ κο-
 μᾶν, οἷς δὲ τὸ ἐπιτήδευμα κομᾶν ἐπιτρέπει». Ἀλλαγῶ δὲ πάλιν
 τὰ ἐξωτερικὰ σημεῖα, ὁ τρίβων καὶ ἡ κόμη, ἀναφέρονται ὡς
 ἀπατηλὰ καὶ μόνον παρὰ τοῖς ἀκρίτοις εὐδοκιμοῦντα χαρακτηρι-
 στικά τοῦ φιλοσόφου. Εὐκόλως δὲ ἐννοεῖται, ποία τις ἦν ἐκείνη
 ἢ ἐν χρῶ κουρά, δηλαδὴ βραχεῖα μέχρι τοῦ δέρματος καὶ λείως
 κειρομένη κόμη, ἢ αὐτὴ ἴσως κωμικώτερον καὶ πρὸς φθειρα κεί-
 ρεσθαι καλουμένη. Ὁ μὲν Εὐστάθιος σημειοῖ, «ἐν χρῶ κουρά ἢ
 ψιλὴ κατ' Ἀἴλιον Διονύσιον καὶ πρὸς τὸν χρῶτα», ὁ δὲ Πολυ-
 δεύκης, «ἐν χρῶ κουρίαι οἱ ἐν χρωτὶ κεκαρμένοι». Ἀλλὰ καὶ ὡς
 σκυθίζων ἐχαρακτηρίζετο ὁ ἔχων τοιαύτην ἀκαρῆ κουράν (ἐξ ἧς
 βεβαίως προῆλθε καὶ ἡ ὠραία ἐπὶ χρόνου μεταφορικὴ ἔκφρασις ἐν
 ἀκαρεῖ). Διακριτέον δὲ πάντως ταύτην τὴν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον
 φιλοσοφικὴν κουράν ἀπὸ τε τῆς ἐφηβικῆς κουρᾶς, ὡς πάλιν ἀφ'
 ἑτέρου καὶ ἀπὸ τῆς συνηθείας τοῦ ξύρεσθαι. Ἀλλ' ἐν τῷ κοινῷ
 βίῳ οἱ ἄνδρες ἐπετήδευον τὴν μέσην κουράν, ἣτις φαίνεται ὅτι
 ἦν κομψοτέρα καὶ συνηθεστέρα τοῖς ἀριστοκρατικοῖς, ὥστε ὁ ὀλι-
 γαρχικὸς παρίσταται ὡς μέσην κουράν ἀποκεκαρμένος· οἱ ἄνδρες
 συνήθως ἔτρεφον κόμην, ἀλλὰ κατὰ διάφορον μῆκος καὶ κατὰ
 διαφόρους τρόπους ἢ κουράς· ὥστε ὑπῆρχον διάφορα εἶδη κουρᾶς,
 διαφέροντα ἐπίσης κατὰ χρόνους καὶ συρμούς, καὶ ὑπὸ τοιαύτην

σημασίαν τὸ «κείρεσθαι κουράν» ἰσοδυναμεῖ τῷ ἔχειν τὴν κόμην τοιαύτην ἢ τοιαύτην καθ' ὠρισμένον τι εἶδος. Μῆκος δὲ καὶ εἶδος κουρᾶς ἦσαν ἐπίσης γνωρίσματα ἀστείου καὶ κομψοῦ ἀνδρός, ὡς καὶ ἡ περιβολὴ τοῦ ἱματίου καὶ ὑπόδεσις· οὕτως ὁ περιέργω ἐσθῆτι καὶ ὑποδέσει χρώμενος Ἀριστοτέλης καὶ ἀθήθη κουράν κειρόμενος ἀπήρεσκε τῷ Πλάτωνι διὰ τὴν τοιαύτην περιεργίαν τοῦ βίου καὶ τὴν τοιαύτην περὶ τὸ σῶμα κατασκευήν, καὶ ὁ Στράβων θεωρεῖ τὴν περὶ τὰς κόμας φιλοτεχνίαν, τὸ κυριώτερον μέρος τῆς προμνησθείσης κομμωτικῆς, ὡς συνισταμένην ἐν τῇ θρέψει καὶ τῇ κουρᾷ τῆς τρίχός· ὁ δὲ Πολυδεύκης ὑπὸ τεχνικωτέραν ἔποψιν ἀναφέρει ἡμῖν ὡς εἶδη κουρᾶς τὰ ἀκόλουθα, κῆπον, σκάφιον, πρόκοτταν, περιτρόχαλα, ἅπερ ὀνόματα εὐρίσκονται σποράδην καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἀρχαίοις γραμματικοῖς καὶ συγγραφεῦσι. Καὶ περὶ μὲν τοῦ πρώτου εἶδους, τοῦ κήπου, ἀναφέρεται ἡμῖν ὅτι ἦν εἶδος κουρᾶς, ἦν οἱ κειρόμενοι διεβάλλοντο, καθ' ἣν κατελίμπανον τὰς ἔξω τῆς κεφαλῆς περὶ τὰ ἄκρα τρίχας· φαίνεται δὲ ὅτι ἦν κομψότερα καὶ καλλωπιστικωτέρα κουρά ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἀπλούστερον καὶ ἀκομψότερον σκάφιον, ὅπερ ἦν οὐδὲν ἄλλο ἢ αὐτὸ τὸ ἐν χρῶ κείρεσθαι, ὡς σημειοῖ ὁ σχολιαστῆς Ἀριστοφάνους· «τὸ μὲν οὖν σκάφιον τὸ ἐν χρῶ, ὁ δὲ κῆπος τὰ πρὸ μετώπου κεκοσμηῆσθαι· διὸ καὶ συνωνυμοῦσιν αἱ ἐκφράσεις «σκάφιον ἀποτετιλμένος» καὶ «σκάφιον ἀποκεκαρμένος». Περὶ δὲ τῆς πρόκοττης σημειοῖ ὁ Πολυδεύκης· «τὴν δὲ πρόκοτταν φασιν εἶναι, ὅταν τις τὰ ἔμπροσθεν κομᾷ, τὰ πρὸ τῆς κεφαλῆς (δωρικῶς κοτίδος)· οἱ δὲ οὐδέ κουράν οἴονται εἶναι τὴν πρόκοτταν, ἀλλ' αὐτὰς τὰς ὑπὲρ τὸ μέτωπον τρίχας, τὸ προκόμιον». Ἦν δὲ καὶ τι εἶδος κουρᾶς κομψότερας καὶ ἐπιμέρου, καλουμένη ἐκτόρειος κόμη, ἣτις ὄφειλε περιστάλθαι περὶ τὸ μέτωπον, τῷ δὲ τραχήλῳ περικεχύσθαι. Ἦν κουράν κῆπον διακριτέον ἀπὸ τοῦ σκόλλυος, περὶ οὗ ὁ αὐτὸς γραμματικὸς σημειοῖ ὅτι ἦν κόμη, ἦν ἔτρεφόν τινες ἐκ πλαγίου ἢ κατόπιν ἢ ὑπὲρ τὸ μέτωπον ποταμοῖς ἢ θεοῖς, καὶ ἐκάλουν ἔτι καὶ πλοχμόν, πλόκαμον ἢ σειράν τριχῶν. Ἀδελφὸν δέ, ποία τις ἦν ἡ κουρά περιτρόχαλα. Ἀλλὰ σημειωτέον ἐνταῦθα ἐκ τοῦ τριχώματος καὶ τῆς κουρᾶς τῶν κωμικῶν καὶ τρα-

γικῶν προσώπων τὴν στεφάνην τῶν τριχῶν, τὸ ἔχειν ἐπισειομέ-
 νας τὰς τρίχας (ἐπίσειστος), τὸ ἔχειν σπεῖραν τριχῶν, τὸ κατά-
 κομον ἢ περίκομον εἶναι, τὸ ἔχειν τὰς τρίχας ἀνατεταμένας ἐκ
 μέσου, τὸ εἶναι μεσόκουρον ἢ περίκουρον ἢ εἶναι περικεκαρμένον
 ἐν κύκλῳ, καὶ ἐπὶ τέλους τὸ λαμπάδιον, εἶδος πλέγματος τριχῶν
 εἰς ὄξυ ἀπολήγοντος. — Μόνον ἢ μεγάλη πλησμονὴ τῆς κόμης
 ἐθεωρεῖτο ὡς ὑπερβολὴ καὶ ὡς τοιαύτη προσέκρουεν· οὕτως ὁ διὰ
 φιλοτιμίαν περιττός τὸν βίον Ἰππόδαμος ἐδόκει ἐνίοις ζῆν περιερ-
 γότερον διὰ τε τὸ πλῆθος τῶν τριχῶν καὶ τὸν πολυτελεῖ κόσμον,
 τῶν δὲ κοινῶν ἀνθρώπων τις κομψότερος ἐν τοῖς σκιραφείοις ἐγ-
 κυλιόμενος καὶ αὐτολήκυθος περιγράφεται ὡς αἰεὶ κουριῶν, διότι
 καὶ οὕτως ἔλεγον τὸ κομᾶν, κουριᾶν ἀπὸ τοῦ δεῖσθαι κουράς, καὶ
 πύκτης τις ἐσκώπτετο ἐπὶ μαλακίᾳ, ἐπειδὴ εἶχε κόμας, οἱ δὲ καλ-
 λωπισταὶ σοφισταὶ διασύρονται ὡς σφραγιδονυχαργοκομῆται. Ἄλ-
 λά καὶ ἡ συχνὴ κουρά, ἢ τὸ πλειστάκις ἀποκείρεσθαι, ἐθεωρεῖτο
 ὡς σημεῖον γελοίας ματαιότητος, περπερείας, ἢ ἀρεσκειάς.

§ 7. Ἡ αὐτὴ ἐπιμέλεια τῆς κόμης κατεβάλλετο καὶ περὶ
 τὸν πώγωνα, ὃν τοῦλάχιστον κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς ἐλληνικῆς
 ἐλευθερίας ἐθεώρουν οὐχὶ ὡς περιττόν καὶ ὀχληρὸν βᾶρος, ἀλλ'
 ὡς φυσικὸν κόσμον, παρέχοντα ἴδιον καὶ διακριτικὸν ἀξίωμα τῷ
 ἀνδρὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν γυναικείαν λειότητα καὶ ψίλωσιν· οἱ
 παλαιοὶ ἄνδρες παρίστανται ἡμῖν ὑπὸ Λουκιανοῦ ὡς ἀμείνονες
 καὶ ἠγούμενοι ὅτι ὑγρότης μὲν καὶ λειότης σαρκὸς πρέπει γυναι-
 ξίν, «αὐτοὶ δ', ὥσπερ ἦσαν, καὶ φαίνεσθαι ἄνδρες ἠθέλον καὶ τὸν
 πώγωνα κόσμον ἀνδρὸς ἐνόμιζον, ὥσπερ καὶ ἵππων χαίτην καὶ
 λεόντων γένεια, οἷς ὁ θεὸς ἀγλαίας καὶ κόσμου χάριν προσέθηκέ
 τινα· οὕτω καὶ τοῖς ἀνδράσι τὸν πώγωνα προσέθηκεν». Ἐὰ ση-
 μαίνοντα τὰς τρίχας τῶν διαφόρων τοῦ προσώπου μερῶν ὀνόματα
 ἦσαν πώγων, γένειον, ὑπήνη, ἅπερ πολλάκις εὗρηνται ἐν γένει
 ἀντὶ τοῦ πώγωνος· ὅτε δὲ γίνεται διάκρισις αὐτῶν, τότε γένειον
 μὲν καλεῖται τὸ περὶ τὰς παρειάς, τὰς γνάθους ἢ γένυς τρίχωμα,
 πώγων δὲ τὸ κατὰ τὴν κάτω σισγόνα ἢ τὸν ἀνθρεῶνα τρίχωμα,
 εἰ καὶ τοῦτο καλεῖται καὶ ὀξύγενυς καὶ γένυς, ὑπήνη δὲ τὸ ἐκ
 τοῦ μύστακος (ὑπορρίνιον, αἰ ὑπὸ τῇ ῥινὶ τρίχες) καὶ ἐκ τῶν πρὸς

τῷ κάτω χεῖλει τριχῶν (αἱ ἐκαλοῦντο πάππος) συναποτελούμενον τρίχωμα. Πρὶν δὲ ὑποπλησθῆ ὁ πώγων, καὶ κατὰ τὴν πρώτην ἐξάνθησιν τῶν τριχῶν ἦσαν εὐχρηστα τὰ ὀνόματα χνοῦς καὶ χνοάζειν καὶ ἴουλος, ὅπερ ἐν ὠραία ποιητικῇ εἰκόνι παρέστησε περὶ τινος παιδὸς ὁ Πίνδαρος, λέγων, «οὔπω γένυσι φαίνων τέρειναν ματέρ' αἰνάνθας ὀπώραν». Καὶ τὸν πώγωνα λοιπὸν ἢ τὸ γένειον ὑπέβαλλον μὲν ὑπὸ τὴν μάχαιραν, ἀλλ' οὔτε ἐξύριζον, οὔτε ἄλλως ἐξηφάνιζον αὐτὸν ἐντελῶς, ὅπερ ἡδύνατο ἴσως ἰσχύειν παρὰ τοῖς Σπαρτιάταις τὸ μέγιστον ὡς πρὸς τὸν μύστακα· ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ οὐδαμῶς πρόκειται περὶ ἐντελοῦς ξυρήματος· τὸ δὲ μὴ τρέφειν μύστακα σημαίνει μᾶλλον τὸ κείρεσθαι τὸν μύστακα, ὅπερ ἐγένετο καὶ αὐτὸ κατὰ διαταγὴν τῶν εἰς τὴν ἀρχὴν εἰσιόντων ἐφόρων πρὸς ἀσκησιν τῶν πολιτῶν εἰς τὸ πείθεσθαι τοῖς νόμοις καὶ πειθαρχεῖν καὶ περὶ τὰ μικρότατα. Τὰ δὲ προμνησθέντα ὡς τόπος συνεντεύξεως καὶ συνδιαλέξεως τῶν ἀπραγμόνων κευρεῖα, ταῦτα τὰ ὑπὸ Θεοφράστου ἐπικληθέντα θοῖνα συμπόσια, ἦσαν μόνον ὁ τόπος, ἐνθα ἐκάθαιρον ἢ ἀπέχειρον τὴν κόμην, τὸ γένειον, ἢ ἀπέκοπτον τοὺς ὄνυχας καὶ τοὺς τύλους, καὶ πᾶν ὅ τι ἄλλο τοῦ σώματος ἦν ἀχρεῖον καὶ βλαβερὸν κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ κομψοῦ καὶ ἀστείου τρόπου (bon ton). Καὶ ἐν τούτοις τοῖς μικροῖς ἐτήρουν ἐπιμελῶς τὴν εὐσχημοσύνην οὕτως, ὥστε ἐθεωρεῖτο π. χ. ὡς ἀκομψὸν τὸ περιφέρεσθαι μετ' ἀκόπων ὀνύχων, καὶ παρὰ μὲν Θεοφράστῳ χαρακτηρίζεται ὁ δυσχερὴς ὡς τοιοῦτός τις, ὥστε λέπραν ἔχων καὶ τοὺς ὄνυχας μεγάλους περιπατεῖν, τοῦναντίον δὲ ὁ κομψότερος παρίσταται ὡς «ἀκριβῶς ἀπωνυχισμένος». Φαίνεται δὲ ὅτι ἐν Ἀθήναις πάντως οὐχὶ ἀνάξιον ἑαυτοῦ ἐθεώρει τις τὸ ποιεῖν αὐτὸς τοῦτο, ὥστε οὔτε ὁ ἀπεξυρημένος ἐν τῇ σχολαίᾳ σκιᾷ τοῦ κουρέως ¹⁾, οὔτε ὁ μαχαιρίδι καθαίρων τοὺς ἰδίους ὄνυχας ²⁾ (καθ' Ὀράτιον) ἦν καταγέλαστος. Ὡς σκεύη κουρέως ἀναφέρονται κτένες, κουρίδες, μάχαιραι, μαχαιρίδες, καὶ ψάλις δέ, ἦν καὶ μίαν μάχαιραν καλοῦσι, καὶ ξυρὸν καὶ ξυροδόχη καὶ ὀνυχιστήρια

¹⁾ Abrasus vacua tonsoris in umbra.

²⁾ Cultella proprios purgans unguis.

λεπτά καὶ κάτοπτρα. Ὡς εἰκὼν τοιούτου κουρείου, ἔχοντος τὰ ἀναγκαῖα σκεύη καὶ κάτοπτρα, δύναται χρησιμεῦσαι τὸ παρά Λουκιανῶ· «τοὺς κουρέας τούτους ἐπίσκεψαι, καὶ ὄψει τοὺς μὲν τεχνίτας αὐτῶν ξυρόν καὶ μαχαιρίδας καὶ κάτοπτρον σύμμετρον ἔχοντας, τοὺς δὲ ἀμαθεῖς καὶ ἰδιώτας πλῆθος μαχαιριδίων προτιθέντας καὶ κάτοπτρα μεγάλα, οὐ μὴν λήσειν γε διὰ ταῦτα μηδὲν εἰδόμενος, ἀλλὰ τὸ γελοϊότατον ἐκεῖνο πάσχουσιν, ὅτι κείρονται μὲν οἱ πολλοὶ πρὸς τοῖς γείτοσιν αὐτῶν, πρὸς δὲ τὰ ἐκείνων κάτοπτρα προσελθόντες τὰς κόμας εὐθετίζουσιν»· καὶ περὶ τῆς διευθετίσεως τῶν τριχῶν σημειοῖ ὁ Πλούταρχος· «ἐκ κουρείου ἀναστάντα δεῖ τῷ κατόπτρῳ παραστῆναι καὶ τῆς κεφαλῆς ἀψασθαι τὴν περικοπὴν τῶν τριχῶν ἐπισκοποῦντα καὶ τῆς κουρᾶς τὴν διαφορὰν». Ἐπίσης ἐν τῶν ἀπαραιτήτων σκευῶν τοῦ κουρέως ἦν καὶ ἡ σινδών, ἣν περιεβάλλετο ὁ κειρόμενος. Τὸ δὲ ξύρεσθαι ἐντελῶς τὸν πύγωνα ἐγένετο ἐπικρατοῦσα συνήθεια μόνον ἐπὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου καὶ κατὰ τοὺς μακεδονικοὺς χρόνους. Εὐρίσκεται δὲ ἡ λέξις ξύρειν (*radere*) πάντοτε ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ κείρειν (*tondere*). Καὶ ἀναμφισβήτητον μὲν, ὅτι καὶ προγενέστερον ἐγένετο ἐνίοτε τοῦτο, ὡς παρ' Ἀριστοφάνει παρίσταται ὁ Μνησίλοχος ξυριζόμενος διὰ τοῦ ξυροῦ τοῦ Ἀγάθωνος ὑπὸ τοῦ αἰτήσαντος αὐτὸν Εὐριπίδου. «Εὐριπίδ. Ἀγάθων, σὺ μέντοι ξυροφορεῖς ἐκάστοτε· χρῆσόν γε νῦν ἡμῖν ξυρόν. Ἀγ. Αὐτὸς λάμβανε ἐντεῦθεν ἐκ τῆς ξυροδόκης. Εὐριπ. Γενναῖος εἶ· κάθιζε, φύσα τὴν γνάθον τὴν δεξιάν». Ἀλλ' ἐπίσης ἀναμφισβήτητον, ὅτι ἐκεῖ κεῖται ὅλως ἰσοδύναμον τῇ κιναιδικῇ ψιλώσει (λεαίνεσθαι, φιλοῦν), καὶ διὰ τοῦτο ἐθεωρεῖτο πάντοτε ὡς ἐπονείδιστον. Ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν φέγεται καὶ τὸ ξύρεσθαι ἐπίσης, ὡς καὶ τὸ δίκην κιναιδῶν παρατίλλεσθαι καὶ παραλεαίνεσθαι καὶ πιττοῦσθαι ἢ πιττολοπεῖσθαι καὶ δρωπακίζεσθαι. Καὶ τὰ μὲν δύο πρῶτα ἦσαν ἢ διὰ τοῦ τριχολαβίου ἢ ψιλώθρου ἀπόσπασις τῶν μικρῶν τριχῶν τοῦ σώματος, ὡς πρῶτοι δὲ εἰσαγαγόντες τοῦτο τὸ κακὸν ἔθος ἀναφέρονται οἱ ἐκτεθηλυμμένοι Ταραντῖνοι, περὶ ὧν λέγεται ὅτι «προῆλθον εἰς τοσοῦτον τρυφῆς, ὥστε τὸν ὅλον χρῶτα παραλεαίνεσθαι καὶ τῆς ψιλώσεως ταύτης τοῖς λοιποῖς κατάρξαι»· τὸ δὲ δεύτερον

τὸ ἀφαιρεῖν αὐτάς διὰ πίττης ἢ δρώπακος ψιλώθρου, εἰ καὶ τὸ δρωπακίζειν κατακρίνεται ὡς ἀδόκιμον καὶ ἀντὶ τούτου ἀναφέρεται ὡς ἀρχαῖον τὸ παρατίλλεσθαι ἢ πιττοῦσθαι. Ἀμφότερα ταῦτα βεβαίως φαίνονται διαφέροντα τοῦ ξυρήματος κατὰ τοῦτο, ὅτι διὰ τῆς παρατίλλσεως ἢ παραλεάνσεως ἐκείνης ἐσκοπεῖτο ἡ τελεία ἢ τοῦλάχιστον ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τοιούτων τριχῶν, ὡς καὶ καθ' ἡμᾶς γίνεται τοῦτο ἐνίοτε, ἀναφέρονται δὲ ὡς συνήθεια ἐν χρήσει πρῶτον γενομένη παρὰ τοῖς ἐσπερίοις βαρβάροις καὶ ἐκεῖθεν διαδοθεῖσα. Οὕτω λέγεται περὶ τῶν Τυρρῆνῶν ὅτι « γίνονται παρ' αὐτοῖς πάνυ καλοὶ τὰς ὄψεις παῖδες καὶ μεράκια, ἅτε τρυφερῶς διαιτώμενοι καὶ λεαινόμενοι τὰ σώματα. Πάντες δὲ οἱ πρὸς ἐσπέραν οἰκοῦντες βάρβαροι πιττοῦνται καὶ ξυροῦνται τὰ σώματα· καὶ παρὰ γε τοῖς Τυρρῆνοῖς ἐργαστήρια κατεσκευάσται πολλὰ καὶ τεχνῖται τούτου τοῦ πράγματός εἰσιν, ὥσπερ παρ' ἡμῖν οἱ κουρεῖς· παρ' οὓς ὅταν εἰσέλθωσι, παρέχουσιν ἑαυτοὺς πάντα τρόπον, οὐδὲν αἰσχυνόμενοι τοὺς ὀρῶντας οὐδὲ τοὺς παριόντας. Χρῶνται δὲ τούτῳ τῷ νόμῳ πολλοὶ καὶ τῶν Ἑλλήνων τῶν τὴν Ἰταλίαν οἰκούντων, μαθόντες παρὰ Σαυνιτῶν καὶ Μεσσαπίων. »

Ὅτι δὲ ἡ νεωτέρα συνήθεια τοῦ ξύρεσθαι (ξυρεῖσθαι), πιθανῶς ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἢ τῆς Ἀσίας παραληφθεῖσα, εἰσῆχθη ἐπὶ Ἀλεξάνδρου, περὶ τούτου ῥητῶς λέγει ὁ Χρύσιππος ὅτι « τὸ ξύρεσθαι τὸν πώγωνα κατ' Ἀλέξανδρον προῆκται, τῶν πρώτων οὐ χρωμένων αὐτῷ· καὶ γὰρ Τιμόθεος ὁ αὐλητής, πώγωνα μέγαν ἔχων, ἠῦλει καὶ ἐν Ἀθήναις διατηροῦσιν οὐ σφόδρα ἀρχαῖον τὸν πρῶτον προσκειράμενον παρωνύμιον ἔχειν Κόρσην ». Εἶδομεν δὲ ἤδη ὅτι ὁ Πλούταρχος ἐξηγεῖται τοῦτο ὡς μίαν τῶν στρατηγικῶν διατάξεων τοῦ Ἀλεξάνδρου, προστάξαντος τοῖς στρατηγοῖς ξυρεῖν τὰ γένεια τῶν Μακεδόνων, ὡς λαβὴν ταύτην ἐν ταῖς μάχαις οὔσαν προχειρότάτην. Ἐν τισὶ δὲ πόλεσιν ἐγένετο σφοδρὰ ἀντίδρασις κατὰ τούτου τοῦ νεωτερισμοῦ καὶ δι' ἰδιαιτέρων νόμων ἀπηγορεύθη τὸ ξύρεσθαι τὸν πώγωνα, ἀλλ' ἡ καινοτομία ἤρесе καὶ ἐπεκράτησε καὶ παρὰ τούτους τοὺς νόμους. Οὕτως ἐν Ῥόδῳ, νόμου ὄντος μὴ ξύρεσθαι, οὐδὲ ὁ ἐπιληψόμενος τῶν ξυρομένων οὐδεὶς ἦν διὰ τὸ πάντας ξύρεσθαι, ἐν Βυζαντίῳ δὲ, ζημίας ἐπικειμένης τῷ κουρεῖ

τῷ ἔχοντι ξυρόν, οὐδὲν ἦττον πάντες ἐχρῶντο αὐτῷ. Ἐκ τῆς τοιαύτης γενικῆς καὶ ταχείας διαδόσεως τοῦ νέου ἔθους ἐξηγεῖται ὅτι καὶ πάντες οἱ διάδοχοι τοῦ Ἀλεξάνδρου οἱ τοσοῦτον κολακευτικῶς ἀπομιμούμενοι πάντα τὰ ἐξωτερικὰ ιδιώματα καὶ ἐλαττώματα ἐκείνου ἀπεμιμήθησαν καὶ τοῦτο, καὶ διὰ τοῦτο πᾶσαι αἱ εἰκόνες καὶ προτομαὶ τῶν ἐκ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας ἡγεμόνων μετὰ μικρῶν ἐξαιρέσεων εὐρηνται ἄνευ πώγωνος ἢ ἀγένειοι. Ἐπίσης ἄνευ πώγωνος εὐρηνται καὶ αἱ εἰκόνες ἀνδρῶν ταύτης τῆς ἐποχῆς, οἷον ποιητῶν, ὡς τοῦ Μενάνδρου καὶ Ποσειδίππου, ἱατρῶν, ὡς τοῦ Ἀσκληπιάδου, καὶ φιλοσόφων ἔτι, ὡς τοῦ Ἀριστοτέλους. Μόνον δὲ ἢ τῶν πλείστων φιλοσόφων ἢ μᾶλλον σοφιστῶν ἀντίδρασις διετήρησεν ἀνέπαφον τὴν προγενεστέραν πωγωνοτροφίαν πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν, ὡς σύμβολον τοῦ ἀρρένος καὶ διακριτικὸν ἀπὸ τοῦ θήλεος γνῶρισμα καὶ περιποιῶν ἀξίωμα ἀνδρὶ φιλοσόφῳ· διὰ τοῦτο μέχρι ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων ὁ βαθὺς πῶγων ἦν ἡ συνήθης καὶ τρόπον τινὰ τυπικὴ καὶ ἐπίσημος στολὴ τῶν καλουμένων φιλοσόφων καὶ διέμεινεν ὡς ἔμβλημα τῶν στωϊκῶν ἀρεταλόγων, ἐπιδεικνύμενον ὑπ' αὐτῶν μετὰ τινος περιεργίας καὶ ἐπιτηδεύσεως, δούσης ἀφορμὴν πρὸς πολλάς παροιμιώδεις φράσεις, ὡς «ὁ ἐκ πώγωνος σοφός», ἀλλὰ καὶ «πωγωνοτροφία φιλόσοφον οὐ πειεῖ, καὶ τὸ τοῦ Ἀττικοῦ Ἡρώδου· «ὄρῳ πώγωνα καὶ τρίβωνα, φιλόσοφον δ' οὐπω ὄρῳ». — Περὶ εἰς δὲ περιγραφὴν ξυρήματος καὶ ἄλλων λεπτομερειῶν κουρείου εὐρίσκομεν παρ' Ἀλκίφρονι. Ἐν πρώτοις αὐτὸς ὁ κουρεὺς παρίσταται ὡς ἀδόλεσχος καὶ λάλος, οἷα ἐστὶν ἡ διηνεκῆς ιδιότης τῶν τοιούτων ἀνθρώπων ἐν τε τῇ ἀρχαιότητι καὶ παρὰ τοῖς νεωτέροις μετὰ τινος εὐτραπελίας καὶ μεγάλης περιεργίας, προσπαθεῖ δὲ παντοιοτρόπως, ὅπως προσελκύσῃ φοιτητάς, ἐκτίθησι βρεντεσινὸν κάτοπτρον, κρατεῖ τιθασσοὺς λαλοῦντας κόρακας, καὶ δι' αὐτῶν τῶν μαχαιρίδων αὐτοῦ ἀνακρούει εὐρυθμον κυμβαλισμόν· εἶτα ἐξακολουθεῖ ὁ συγγραφεὺς· «ὡς ἀφικόμην, ξυρεῖσθαι τὴν γενειάδα βουλόμενος, ἀσμένως τε ἐδέξατο καὶ ἐφ' ὑψηλοῦ ὄρου καθίσας, σινδόνα καινὴν περιθεὶς πρῶτος εὖ μάλα κατέφερε μαι τῶν γνάθων τὸ ξυρόν ἀποψιλῶν τὸ πύκνωμα τῶν τριχῶν»· ἀλλ'

ὁ κουρεύς, πανοῦργος ὢν καὶ σκαιός, παιδιᾶς χάριν τολμᾷ ἀφείναι ἀξύρητον μέγα τοῦ γενείου μέρος. Ὅτι δὲ ἠδύνατό τις ξυρεῖσθαι καὶ αὐτός, τοῦτο ὑποτίθεται παρ' Ἑλλησι τοῦλάχιστον ὡς δυνατόν, παρὰ δὲ Ῥωμαίοις ἀναφέρεται ὡς εὐχρηστον, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ παρὰ Πλουτάρχῳ παραδείγματος τοῦ χρηστοῦ Ἄντωνίου, ὅς, θέλων εὐεργετῆσαι φίλον λάθρα τῆς γυναικὸς τῆς κωλυούσης αὐτὸν φιλανθρωπεύεσθαι, προσέταξε παιδαρίῳ, εἰς ἀργυροῦν σκύφον ὕδωρ ἐμβαλόντι, κομίσαι, καὶ κομίσαντος, ὡς ξύρεσθαι μέλλων, κατέβρεχε τὰ γένεια».

§ 8. Ἰδίως δὲ σημειωτέον ἐνταῦθα ὀλίγα καὶ περὶ τῆς κόμης τῶν γυναικῶν, ἧς ἡ διασκευὴ φαίνεται ὅτι ἦν ἀρκούντως ποικίλη, ἀλλ' οὐχὶ εὐκόλως ἐπιμαρτυροῦνται καὶ διὰ μνημείων αἱ κατὰ καιροὺς ἐπικρατήσαντες νεωτερισμοί, οὐδ' ἐξηγοῦνται ἀρκούντως αἱ διάφοροι σποράδην ἀπαντώμεναι ὀνομασίαι. Διασκευὴ κόμης τόσοσ περιέργος καὶ τεχνήεσσα, οἷαν βλέπομεν ἐν ταῖς παρθέναις τοῦ Πανδροσείου, ταῖς καλουμέναις Καρυάτιτι, βεβαίως ἀνήκει εἰς τὸ καθ' ἑκάστην ἔθος οὐχὶ μᾶλλον ἢ ἡ ὅλη στολή. Τὸ δ' αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τινῶν κεραμίων, εὐρεθέντων ἐν ἀττικαῖς τάφοις, ἐνθα πρὸς τούτοις διαμένει ἀβέβαιος καὶ ἡ ἐποχὴ, εἰς ἣν ἀνήκουσιν ἐκεῖνα. Συχνότατα δὲ ἡ μακρὰ καὶ πλουσία κόμη ἀναφαίνεται οὔτε πεπλεγμένη οὔτε βεβοστρυχισμένη (διαβεβοστρυχωμένη) ἦται εἰς τεχνικοὺς βοστρύχους συνεστραμμένη, ἀλλ', εἰάν μὴ προστίθεται ἄλλος κόσμος κεφαλῆς, περιλαμβάνεται καὶ συνδέεται πρὸς τὰ ὀπίσω ἢ καὶ ἐπὶ τοῦ βρέγματος εἰς λόφον ἢ κρωβύλον (παραπλέκειν, ἀναπλέκειν). Τότε συνήθως ἡ κόμη κατέβαινεν ἱκανῶς κάτω ἐπὶ τοῦ μετώπου καὶ ἀπέλειπε βραχὺ μεταίχμιον τῷ μετώπῳ, καὶ τὸ τοιοῦτο στενὸν μέτωπον, ὅπερ ἄλλως ἐκαλεῖτο ὄγκος βραχύς, (*tenuis frons* τοῦ Ὀρατίου), ἐθεωρεῖτο ὡραῖον. Ἐν τούτοις εὐρίσκονται καὶ πραγματικὰ παραδείγματα ἐπιμελεστέρας διασκευῆς κόμης, ὡς ἐν τῇ προτομῇ τῆς Ἀσπασίας καὶ ἐν τῇ τῆς Βερενίκης, γυναικὸς Πτολεμαίου τοῦ Σωτῆρος. Ἐν ἀμφοτέραις ταύταις περιθέει περὶ τὴν κεφαλὴν στεφάνη μακρῶν, ἐντέχνως βεβοστρυχισμένων καὶ ἰδίως ἐπὶ τοῦ ὤμου εἰς μῆκος καταπιπτόντων βοστρύχων. Τούτοις παραβλητέον τὰ παρὰ Λουκι-

ανῶ λεγόμενα περί τῆς καλλωπιστικῆς γυναικός, ὅτι τὸ πλεῖστον μέρος τῆς ἡμέρας ἀναλίσκει ἢ πλοκῇ τῶν τριχῶν· καί μὲν γὰρ φαρμάκῃς ἐρυθαίνειν δυναμένοις πρὸς ἡλίου μεσημβρίαν τοὺς πλοκάμους ἴσα ταῖς τῶν ἐρίων χροιαῖς ξανθῶ μεταβάπτουσιν ἀνῆι τὴν ἰδίαν κατακρίνουσαι φύσιν· ὁπόσαις δὲ ἀρκεῖν ἢ μέλαινα γαίτη νομίζεται, τὸν τῶν γεγαμηκότων πλοῦτον εἰς τχύτην ἀναλίσκουσιν, ὅλην τὴν Ἀραβίαν σχεδὸν ἐκ τῶν τριχῶν ἀποπνέουσαι, σιδηρᾶ τε ὄργανα (καλαμίδες, calamistra), πυρός ἀμβλεία φλογὶ χλιανθέντα, βία τὴν ἐλίκων οὐλότητα διαπλέκει, καὶ περίεργοι μὲν αἱ μέχρι τῶν ὀφρύων ἐφειλκυσμένοι κόμαι βραχὺ τῷ μετώπῳ τὸ μεταίχμιον ἀφιάσι, σοβαρῶς δὲ ἄχρι τῶν μεταφρένων οἱ ὀπισθεν ἐπισαλεύονται πλόκαμοι». Ἀλλὰ μακροὶ βόστρυχοι καθειμένοι πρὸς τὰ πλάγια ἀνῆκον εἰς τὴν ἐν τῇ κωμῳδίᾳ σκευὴν ἢ στολὴν τῶν ἑταίρων· τὰ δὲ διάφορα ὄρωντα ἐν ταύτῃ γυναικεῖα πρόσωπα ὡς πρὸς τὴν κόμην παρίστανται ἢ μὲν παχεῖα γραῦς ἔχουσα ταινίδιον τὰς τρίχας περιλαμβάνον· ἐκ δὲ τῶν νέων γυναικῶν ἢ μὲν λεκτικὴ καλουμένη περίκομος καὶ ἔχουσα τὰς τρίχας ἡσυχῆ παρεψησμένας, ἢ δὲ οὐλη τῇ τριχώσει παραλλάττει, ἢ δὲ κόρη διάκρισιν ἔχει παρεψησμένων τῶν τριχῶν, ἢ δὲ ψευδοκόρη περὶ τὸ βρέγμα δέδεταί τὰς τρίχας καὶ ἔοικε νεογάμῳ, ἢ δὲ ἑτέρα ψευδοκόρη γινώσκεται μόνῳ τῷ ἀδιακρίτῳ τῆς κόμης, ἢ δὲ παλακὴ ἐστὶ περίκομος, τὸ δὲ τέλειον ἑταιρικὸν βοστρύχους ἔχει περὶ τὰ ὦτα (παρωτίδας, κικίννους), τὸ δὲ ἑταιρίδιον ἀκαλλύπιστόν ἐστὶ ταινιδίῳ τὴν κεφαλὴν περιεσφιγμένον· ἢ δὲ διάχρυσος ἑταίρα πολὺν ἔχει τὸν χρυσὸν περὶ τῇ κόμῃ· ἢ δὲ διάμιτρος μίτρα ποικίλη τὴν κεφαλὴν κατεΐληπται· τὸ δὲ λαμπάδιον (πρόσωπον γυναικός καὶ τοῦτο) ἰδέα τριχῶν πλέγματός ἐστιν εἰς ὄξυ ἀπολήγοντος, ἀφ' οὗ καὶ κέκληται· ἢ δὲ ἄβρα ἢ περίκουρος θεραπαινιδίον ἐστὶ περικεκαρμένον, χιτῶνι μόνῳ ὑπέζωσμένῳ λευκῶ χρώμενον· τὸ δὲ παράψηστον θεραπαινίδιον διακέκριται τὰς τρίχας. Τὸ δὲ τρίχωμα τῶν γυναικείων προσώπων τῆς τραγωδίας εἶχεν οὕτω· ἢ κατάκομος πολιά ἦν λευκόκομος, μετρία τὸν ὄγκον, τὸ δὲ ἐλεύθερον γράδιον ὑπόξανθον τὴν πολιάν, ἔχον μικρὸν ὄγκον καὶ τὰς τρίχας μέχρι τῶν κλειδῶν· τὸ δὲ οἰκετικὸν γράδιον εἶχε περίερα-

νον ἐξ ἀρνακίδων ἀντὶ τοῦ ὄγκου· τὸ δ' οἰκετικὸν μεσόκουρον εἶχε βραχὺν ὄγκον καὶ ἦν οὐ πάντα πολίον, ἢ δὲ διφθερίτις νεωτέρα οὐκ εἶχεν ὄγκον, ἢ δὲ κατάκομος ὡχρὰ ἦν μέλαινα τὴν κόμην, ἢ δὲ μεσόκουρος ὡχρὰ ἐκ μέσου ἐκέκαρτο, ἢ δὲ κούριμος παρθένος ἀντὶ ὄγκου εἶχε τριχῶν κατεψηγμένων διάκρισιν καὶ βραχέα ἐν κύκλῳ περιεκέκαρτο. Φαλακροὶ δὲ καὶ ἀναφαλαντῖαι ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἀνεπλήρου, ὡς ἐρρέθη, τὴν φυσικὴν ἔλλειψιν τῶν τριχῶν διὰ πηνήχης. Ταῦτα καὶ περὶ τῆς γυναικείας κόμης.

§ 9. Κατὰ δὲ τὴν ἄλλην περιποίησιν τοῦ σώματος φαίνεται ὅτι οἱ ἀρχαιότεροι Ἕλληνες περιωρίζοντο ἐν τῇ καθ' ἑκάστην σωματικῇ κινήσει, διενεργουμένη κατὰ τε τοὺς περιπάτους καὶ τὰ γυμνάσια, καὶ ἐν ταῖς ψυχραῖς ποταμίαις ἢ θαλασσίαις λουτροῖς. Ὁ παρ' Ὀμήρῳ Ἕλλην, ἐπανερχόμενος ἐκ τῆς μάχης ἢ ἐκ τῆς ὀδοιπορίας ἢ ἄλλης κακουχίας κεκμηκῶς καὶ κεκονισμένος, ἐλούετο πρὸς ἀναψυχὴν καὶ καθαριότητα τοῦ σώματος. Τὸ τοιοῦτο λουτρὸν ἐγένετο ἢ ἐν ποταμῷ καὶ θαλάσσει, ἢ ἐν ἀσαμίνθῳ ἢ πυέλῳ κατ' οἶκον· ἐνίυτε μάλιστα μετὰ τὸ πρῶτον ἐν ποταμῷ λουτρὸν ἐπηκολούθει καὶ τὸ δεύτερον ἐν πυέλῳ· ὡς, ὅτε ὁ Διομήδης καὶ Ὀδυσσεὺς ἐπανῆλθον εἰς τὸ στρατόπεδον ἀπὸ τῆς νυκτερινῆς κατὰ τοῦ Ῥήσου προσβολῆς, πρῶτον μὲν εἰσβάντες εἰς τὴν θάλασσαν ἀπενίπτοντο τὸν πολὺν ἰδρῶτα τοῦ σώματος αὐτῶν καὶ ἀνεψύχθησαν, μετὰ δὲ ταῦτα ἐλούσαντο, ἐμβάντες εἰς εὐξέστους ἀσαμίνθους. Τὰ τελευταῖα λουτρὰ ἦσαν συνήθως θερμά. Καὶ ἀληθές μὲν, ὅτι ἡ καθ' ἑκάστην χρῆσις τῶν τοιούτων ἦν σημεῖον τρυφῆς καὶ μόνον τὸ κεχλιδὸς ἔθνος τῶν Φαίακων πρὸς ταῖς ἄλλαις τρυφαῖς ἐπέτρεπεν ἑαυτῷ καθημερινὴν χρῆσιν θερμῶν λουτρῶν, ἀλλὰ πάλιν καὶ ἡ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀπὸ τοιαύτης περιποιήσεως ἀποχὴ, ὡς καὶ ἡ τοῦ λουτροῦ τῶν ποδῶν, τῶν ποδανίπτρων, στέρησις, ἐθεωρεῖτο ὡς ἕκτακτος καὶ ὡς σημεῖον κακουχίας, εἰς ἣν μόνον μακρὰ ταλαιπωρία καὶ δυστυχία ἠδύναντο ἀναγκάσαι καὶ ἐθίσαι τοῦλάχιστον τὸν εὐποροῦντα· ἐνίοτε δὲ καὶ ὡς σημεῖον πένθους ἐθεωρεῖτο ἢ παράλειψις τοῦ λουτροῦ. Περί δὲ τῶν διαφόρων ὁμηρικῶν λουτρῶν σημειοῦται παρ' Ἀθηναίῳ ὅτι οἱ παρ' Ὀμήρῳ νέοι Φαίακες ἴσασι καὶ λουτρὰ ἄκη πόνων παν-

τοῖα, κόπον μὲν θαλάττῃ λύοντες, ἢ μάλιστα τοῖς νεύροις ἐστὶ πρόσφορος· ἀναχαλῶντες δὲ ταῖς ἐμβάσει τὰς τῶν μυῶν συστάσεις, εἴτ' ἐπαλείφοντες λίπα (ἐλαίω) πρὸς τὸ μὴ ἀπесκληρυμμένα γίνεσθαι τὰ σώματα ξηρανθέντος τοῦ ὕδατος. Ἔτι δὲ καὶ τρόπος ἕτερος καμάτων λύσεως ἐκ τῶν κατὰ κεφαλῆς καταιονήσεων, ἧτοι τῶν δίκην βρογχῆς κατὰ τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν ὤμων κατασταζουσῶν σταγονῶν ὕδατος θερμοῦ τε καὶ ψυχροῦ ἀναμεμιγμένων εἰς θυμῆρη θερμοκρασίαν (douches). Αἱ γὰρ ἐμβάσεις, περιεχυμένου πανταχόθεν τοῖς πόροις τοῦ ὕδατος, φράττουσι τὴν τοῦ ἰδρώτος ἐκκρίσιν, ὡς ἂν εἴ τις ἠθμός εἰς ὕδωρ βληθῆ· διέξεισι γὰρ οὐδέν, εἰ μὴ τις αὐτὸν μετεωρίσας τοῖς πόροις ἀναψυχὴν καὶ διέξοδον εἰς τὸ ἐξω παράσχη, ὡς Ἀριστοτέλης εἶρηκεν ἐν τοῖς φυσικοῖς προβλήμασι, ζητῶν, διὰ τί οἱ ἰδροῦντες, ἐπὰν ἔλθωσιν εἰς θερμὸν ἢ ψυχρὸν ὕδωρ, οὐκέτι ἰδροῦσιν, ἕως πάλιν ἐπανέλθωσιν ἀπὸ τῶν ἐμβάσεων». Τόσον δ' ἐξετίμα ὁ ὀμηρικὸς Ἕλληνας πάσας τὰς εὐμαρείας τοῦ κατ' οἶκον καθημερινοῦ θερμοῦ λουτροῦ, ὃ ἐλάμβανε πρὸς τε κάθαρσιν καὶ ἐνίσχυσιν τοῦ σώματος αὐτοῦ, ὥστε τοῦτο συνηριθμεῖτο καὶ ὡς μία τῶν κατ' ἐξουχίαν τιμῶν τῶν ἀποδιδόμενων τῷ ξένῳ, καὶ μάλιστα ἐβσθήσεν αὐτὸν ἐν τούτῳ οὐχὶ μόνον αἱ θεράπαιναι, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες καὶ θυγατέρες τῶν ξενιζόντων αὐτόν, ὅπερ ὑπὸ πολλῶν νεωτέρων ἐκρίθη ὡς ἀντιβαῖνον τῇ ἐγκωμιαζομένῃ ἀπλότητι καὶ ἀκακίᾳ τῶν γυναικῶν τῶν χρόνων ἐκείνων, διὸ καὶ παντοιοτρόπως ἐπειράθησαν ἐξηγήσασθαι τὴν τοιαύτην παράστασιν τῶν προσώπων τοῦ γυναικείου φύλου. Πρὸς ἀσφαλῆ καὶ εὐάρεστον ἀπόλαυσιν τῶν ποταμίων ἢ θαλασσιῶν λουτρῶν ἢ παιδικὴ ἡλικία ἐξησκειτο εἰς τὸ νήχεσθαι (νεῖν, κολυμβᾶν) ὡς ἀπαραίτητον προγυμνασίαν. Καὶ παρ' Ὀμήρῳ μὲν οὐδέν εὐρίσκεται περὶ τοιαύτης ἀσκήσεως, ἀλλ' ὅμως οἱ ἥρωες αὐτοῦ πολλάκις ἀναφέρονται ὡς δυνηθέντες σωθῆναι νηχόμενοι· ἀλλ' ἐν Ἀθήναις τοῦτο ἦν τόσον σύνηθες, ὥστε περὶ τῶν ὄλως ἀμαθῶν παροιμιωδῶς ἐλέγετο «μήτε νεῖν, μήτε γράμματα ἐπίστασθαι»· διότι ταῦτα ἐμάνθανον παιδιόθεν ἐν Ἀθήναις· ἐπίσης τοιαύτην ψυχρολουσίαν ἐπετήδευον καὶ ἐν Σπάρτῃ, ἐνθα οἱ Λακεδαιμόνιοι οὕτως ἐπιπόνως ἤσκουν, ὥστε οὐδ' ἠνεί-

χόντο ἄλλων λουτρῶν, ἀλλ' ἤρχοῦντο λουόμενοι ἐν τῷ ποταμῷ Εὐρώτῃ· θερμὰ δὲ λουτρά ἐντὸς ἄσαμίνθων ἐχρησίμευον ἐκεῖ μόνον πρὸς ἕκτακτον ἀναψυχὴν· διότι κατὰ τὸ Λυκούργειον πολίτευμα οἱ Σπαρτιᾶται, γεγόμενοι ἤδη δωδεκαέτεις, πρὸς τῇ ἄλλῃ σκληραγωγίᾳ ἔμενον συνήθως αὐχμηροὶ τὰ σώματα καὶ λουτρῶν καὶ ἀλειμμάτων ἄπειροι, μόνον δ' ὀλίγας τινὰς ἡμέρας τοῦ ἐν-αυτοῦ μετεῖχον τῆς τριαύτης φιλανθρωπίας. Καὶ ἐν γένει παρατηρεῖται ὅτι τὸ καθ' ἑκάστην ἐν βαλανείῳ λουτρὸν ἦν οὐχὶ τόσον ἀναπόδραστος ἀνάγκη τῷ ἀρχαίῳ καὶ αὐστηρῷ τὴν δίαιταν Ἑλληνι, ὅσον ἦν τῷ Ῥωμαίῳ, καὶ ὅτι οὐχὶ μόνον πολλοὶ σπανιώτερον ἠδύνατο ἀπολαύειν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ κατὰ τινὰς ἐπόψεις ἐθεωρεῖτο, καὶ ὡς ἀνάρμοστον, καὶ ὅτε μάλιστα εἰσῆχθησαν κατὰ πρῶτον εἰς τὰς οἰκίας καὶ τὰς πόλεις ὡς ἀναγκαῖαι οἰκοδομαὶ οἱ τεχνικοὶ λουτρῶνες ἢ τὰ βαλανεῖα, τότε τὰ λουτρά ἐθεωρήθησαν ὡς σύμπτωμα διαφθορᾶς ἠθῶν καὶ κατεπολεμήθησαν ὡς ἐκθηλύνοντα. Διὸ καὶ τὸ πάλαι τὰ βαλανεῖα, ὡς μὴ λουομένων τόσον συνεχῶς τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ μόνον μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς μάχης ἐπάνοδον ἢ τὴν ἀπὸ μεγάλου πόνου κατάπαυσιν ποιούντων τοῦτο, ἢ οὐδαμῶς ἐπετρέποντο ἐντὸς τῶν πόλεων, ἢ ἦσαν πονηρὰ καὶ οὐχὶ τόσον πολυάριθμα. Ἄλλ' ἐννοεῖται πάλιν βεβαίως ὅτι καὶ τὸ πάλαι καὶ μετὰ ταῦτα καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς αὐστηροῖς τὴν δίαιταν ἐσκώπτετο ἢ παραμέλησις τοῦ ἀπλοῦ λουτροῦ, καθ' ὅσον τοῦτο ἐθεωρεῖτο πρόξενον σωματικῆς καθαριότητος. Οὕτως ὁ παρ' Ἀριστοφάνει πινῶν καὶ ῥυπῶν ἠδύνατο χαρακτηρίζεσθαι ὡς ἐξ ἐτῶν ἄλουτος, καὶ τῶν δεξιῶν καὶ νοῦν ἐχόντων φειδωλῶν ἀνδρῶν οὐδεὶς ποτε ὑπὸ τῆς φειδωλίας ἀπεκείρατο οὐδ' ἠλείψατο, οὐδ' εἰς βαλανεῖον ἦλθε λουσόμενος. Διὸ καὶ ἡ παρὰ τοῖς ξένοις ἔθνεσι διαφορὰ τοῦ ἔθους ἠδύνατο προξενεῖν ἐντύπωσιν καὶ τρόπον τινὰ ἀναφέρεσθαι σκωπτικῶς, ὡς παρὰ τῷ Ἰλλυρικῷ ἔθνει τῶν Δαρδανέων, περὶ ὧν ἀνεφέρετο ὅτι τρεῖς μόνον λούονται ἐν τῷ βίῳ αὐτῶν, ὅταν γεννῶνται (ἐξ ὠδίνων) καὶ ἐπὶ γάμοις καὶ τελευτῶντες. Ἐπίσης παρὰ τοῖς Μακεδόσιν ἡ θερμολουσία ἦν σχεδὸν παντελῶς ἀπηγορευμένη, καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τοιοῦτου ἔθους ὁ Φίλιππος, μαθὼν ὅτι ἀνὴρ Ταραντίνος δόκιμος ἐχρήσατο ἐπὶ

στρατοπέδου θερμῷ λουτρῷ, ἀφείλεν αὐτοῦ τὴν ἡγεμονίαν, εἰπὼν, «ἀγνοεῖν μοι δοκεῖς τὰ Μακεδόνων, παρ' οἷς οὐδὲ γυνὴ τεκοῦσα θερμῷ λαύεται». Ἄλλὰ παρ' Ἑλλησι καὶ ἰδίως παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις, ἐν ᾧ οἱ αὐστηροὶ ἐλούοντο σπανίως καὶ ὁ λιτὸς Σωκράτης ὀλιγάκις ἐφαίνετο λελουμένος καὶ τὸν Φωκίωνα οὐδεὶς τῶν Ἀθηναίων εἶδεν εὐκόλως λουσάμενον ἐν δημοσίῳ βαλανείῳ, καὶ ἐν ᾧ ἐν Σπάρτῃ σπανίως ὀλίγας τινὰς ἡμέρας τοῦ ἔτους μετεῖχον τῆς τοιαύτης φιλανθρωπίας τῶν λουτρῶν καὶ ἀλειμμάτων, ἣ συχνὴ χρῆσις τῶν ἐν βαλανείῳ λουτρῶν θεωρεῖται καὶ κατακρίνεται ὡς τρυφή. Ἐν τῶν κακῶν σημείων τῆς διαφθορᾶς ναυτικοῦ πληρώματος ἀναφέρεται παρὰ Δημοσθένει τὸ ἐν βαλανείῳ λούεσθαι. Ὁ δίκαιος λόγος παρ' Ἀριστοφάνει παραινεῖ τῷ νεανίᾳ ἀπέχεσθαι τῶν βαλανείων καὶ ψέγει ταῦτα ὡς ποιοῦντα τὸν ἄνδρα κάκιστον καὶ δειλὸν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς παλαίστρας τὰς ποιούσας αὐτοὺς ἀνδρείους, εἰ καὶ τὰ φυσικὰ θερμὰ λουτρά οὐδαμῶς ἠδύνατο ψέγειν ὡς τοιαῦτα, διότι καὶ ὁ Ἡρακλῆς ἐχρήσατο τοιούτοις, ἐξ οὗ καὶ Ἡράκλεια λουτρά ἐπωνομάσθησαν ταῦτα. Καὶ ἐν γένει αἱ θερμολουσίαι ἀπεδείκνυον ἀπαλοὺς τοὺς ἄνδρας, καὶ ὁ μὲν Ἐρπιππος παρῆνει ὅτι «οὐ χρὴ μεθύειν τὸν ἀγαθὸν ἄνδρα οὐδὲ θερμολουτεῖν», ὁ δὲ Πλάτων μόνον τοῖς γέροντι καὶ ἀσθενέσι καὶ νοσοῦσιν ἐπιτρέπει τὰ θερμὰ λουτρά, ἅπερ διὰ τοῦτο καὶ γερροντικὰ ἀποκαλεῖ. Μεταγενεστέρως δὲ τύσον γενικὴ κατέστη ἡ χρῆσις θερμῶν λουτρῶν, ὥστε ὁ Πλούταρχος, ἐμιλῶν περὶ τῶν λουτρῶν τῶν χρόνων αὐτοῦ, προσεπάγει ὅτι οἱ ἀρχαιότεροι ἠδύναντο εἰπεῖν περὶ αὐτῶν· «ἐνθα μὲν εἰς Ἀχέροντα Πυριφλεγέθων τε ρέουσι. Τοῦτο γάρ», λέγει, «δοκεῖ μοι εἰπεῖν ἂν τις τῶν ὀλίγων ἔμπροσθεν ἡμῶν γεγονότων, βαλανείου θύρας ἀνοιχθείσης. Ἐκεῖνοι γὰρ οὕτως ἀνειμένοις ἐχρῶντο καὶ μαλακοῖς, ὥστε Ἀλέξανδρος μὲν ὁ βασιλεὺς ἐν τῷ λουτρῶνι πυρέττων ἐκάθειδεν, αἱ δὲ Γαλατῶν γυναῖκες εἰς τὰ βαλανεῖα πόλτου χύτρας εἰσφέρουσαι μετὰ τῶν παίδων ἡσθιον ὁμοῦ λουόμεναι. Νῦν δὲ λυττώσιν ἔοικε τὰ βαλανεῖα καὶ ὑλακτοῦσι καὶ σπαράττουσιν· ὁ δὲ ἐλκόμενος ἀῆρ ἐν αὐταῖς, ὑγροῦ μίγμα καὶ πυρὸς γεγονώς, οὐδὲν ἔἴ τοῦ σώματος ἡσυχίαν ἄγειν, ἀλλὰ πᾶσαν ἀτομον κλονεῖ καὶ τάρασσει καὶ μεθί-

στησιν ἐξ ἔδρας, ἄχρις οὐ κατασβέσωμεν αὐτοὺς πεπυρωμένους καὶ ζέοντας». Διὸ καὶ διατείνεται ὁ αὐτὸς ὅτι οὐδενὸς ἄλλου νοσοποιοῦ αἰτίου ἀσθενέστερον πρὸς μεταβολὴν καὶ πρὸς γένεσιν καινῶν νοσημάτων ἐστὶν ἢ περὶ τὰ λουτρὰ πολυπάθεια τῆς σαρκός, διότι αὕτη, ὡς σίδηρος, μαλάσσεται διὰ τοῦ πυρός καὶ ῥέει, ἔπειτα ἀναδέχεται βαφὴν καὶ στόμωσιν ὑπὸ τοῦ ψυχροῦ.

§ 10. Ἐκ τῶν προῤῥηθέντων καταφαίνεται ὅτι παρὰ τοῖς τρυφῶνιν εἰσῆχθη καὶ πρὸ τῆς τελευταίας ταύτης ἐποχῆς ἢ χρῆσις τῶν λουτρῶν καὶ διεδόθησαν ταῦτα ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἡ χρῆσις αὐτῶν μάλιστα πρὸ τοῦ γεύματος ἐγένετο τακτικὴ ἀνάγκη τοῦ καθ' ἑκάστην ἑλληνικοῦ βίου. Διὸ καὶ ἐν Ἀθήναις ὑπῆρχον ὠκοδομημένα μετὰ τῶν γυμνασίων πολλὰ λουτρὰ καὶ ἀποδυτήρια, ἄλλα μὲν ἰδιωτικά, ἀνήκοντα ἐνίοις τῶν πλουσίων, ἄλλα δὲ δημόσια, διότι ῥητῶς ἀναφέρεται ὅτι αὐτὸς ὁ δῆμος ὠκοδομεῖτο ἑαυτῷ ἰδίᾳ πολλὰς παλαίστρας, ἀποδυτήρια, λουτρῶνας, καὶ οὕτω διὰ ταύτην τὴν δημοτικὴν πρόνοιαν ὁ ἄλλος ἀπήλαυε τούτων πλεόν ἢ οἱ ὀλίγοι καὶ εὐδαίμονες. Ἐὰ ἰδιωτικά ἢ ἰδία βαλανεῖα ἠδύναντο εἶναι ἢ ὑπὸ ἰδιωτῶν πρὸς κερδοσκοπίαν διατηρούμενα καὶ ἀνοικτὰ τοῖς πᾶσι βαλανεῖα (τῶν τοιούτων ἀναφέρεται ἐν πωληθὲν ἀντὶ τρισχιλίων δραχμῶν), ἢ καὶ ὑπὸ ἰδιωτῶν ἐν ταῖς ἰδίαις αὐτῶν οἰκίαις ἀνεγνηγερμένα πρὸς οἰκιακὴν χρῆσιν. Καὶ ἐν τούτοις τοῖς ἰδιωτικοῖς πρὸς κερδοσκοπίαν βαλανείοις καὶ ἐν τοῖς δημοσίοις λουτρῶσιν οἱ λουόμενοι κατέβαλλον τῷ βαλανεῖ εὐτελεῆ ποσότητα, καλουμένην ἐπίλουτρον, ὅπερ μετὰ ταῦτα ἐν τῇ συνηθείᾳ ἐκαλεῖτο βαλανικόν. Διὰ τοῦτο περὶ Σωκράτους καὶ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν λέγει ὁ Στρεψιάδης ὅτι ὑπὸ φειδωλίας οὐδέποτε ἔλούσαντο, καὶ διὰ τὴν αὐτὴν φειδωλίαν ὁ πονηρὸς βαλανεὺς ἠπάτα τοὺς λουομένους χρώμενος ῥύμματι ἀντὶ ἄλλου σμήγματος, ὡς παρ' Ἀριστοφάνει χαρακτηρίζονται οἱ πονηρότατοι βαλανεῖς, «ὀπόσοι κρατοῦσι ψευδονίτρον (οὕτω κατ' εἰκασίαν διορθωτέον ἀντὶ ψευδολίτρον) κονίας καὶ Κιμωλίας γῆς»· οὕτω καὶ παρὰ Δουκιανῷ ὁ Λεξιφάνης παραγγέλλει τῷ παιδί ναυστολεῖν (φέρειν) αὐτῷ εἰς τὸ βαλανεῖον στλεγγίδα καὶ βύρσαν καὶ ρωσώνια καὶ ῥύμματα καὶ κομίζειν τοῦπίλουτρον, ὅπερ ἀναβαίνει εἰς δύο ὄβο-

λούς. Τὸ οὐτὸ ἴσχυε καὶ περὶ τῶν δημοσίων βαλανείων, ὡς τοῦτο γίνεται εἴδηλον ἐκ τοῦ ἐν Φασήλιδι ἰσχύοντος νόμου, περὶ οὗ διηγεῖται ὁ Ἀθηναῖος ὅτι ὁ κιθαριστὴς Στρατόνικος, διαμφισβητούντος τοῦ βαλανέως πρὸς τὸν παῖδα περὶ τοῦ ἀργυρίου (ἦν γὰρ νόμος πλείονος λούειν τοὺς ξένους), ἔφη, ὦ μικρὲ παῖ, παρὰ χαλκοῦν μικροῦ με φασηλίτην ἐποίησας». Ἐπίσης χαρακτηριστικὰ εἶσι καὶ τὰ ἄλλα τοῦ αὐτοῦ ἀστεῖα καὶ εὐστοχα ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς συνήθειας τῶν βαλανείων οὕτως, ἀφ' οὗ ἐξῆλθεν ἕκτινος βαλανείου ψυχροῦ καὶ φαύλου κακῶς λελουμένος, ἰδὼν πρὸς τῷ τοιοῦτῳ βαλανείῳ ἠρῶν λαμπρῶς κεκοσμημένον, εἶπεν, οὐ θαυμάζω, ὅτι πολλοὶ ἀνάκεινται πίνακες· ἕκαστος γὰρ τῶν λουομένων ἀνατίθῃσιν, ὡς σωθεῖς· καὶ πάλιν, ὅτε ἐν τῇ πόλει Καρδία ὁ βαλανεὺς πκρεῖχεν αὐτῷ ὡς ρύμμα γῆν μοχθηρὰν καὶ ὕδωρ ἄλμυρόν, εἶπεν ὅτι ἐπολιορκεῖτο κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν. Ἐπίσης περίεργα χαρακτηριστικὰ παρέχει καὶ τῷ Θεοφράστῳ ἡ συνήθεια τῶν βαλανείων· οὕτως οἱ μὲν λογοποιοὶ ἀναφέρονται παρ' αὐτῷ ὡς συχνάκις ἀποβάλλοντες τὰ ἱμάτια, ποιούμενοι περιστάσεις ἐν τοῖς βαλανείοις, οἱ δὲ ἀναίσχυντοι ὡς ὄντες δεινοὶ προσέρχεσθαι πρὸς τὰ χαλκεῖα τὰ ἐν τῷ βαλανείῳ καὶ βάψαντες ἀρύταιναν, βοῶντος τοῦ βαλανέως, καταχέειν αὐτοὶ ἑαυτῶν, καὶ ἀπιόντες λέγειν ὅτι λέλονται, καὶ μηδεμίαν χάριν ἀποδιδόναι· οἱ δὲ αἰσχροκερδεῖς, ὡς ὄντες ἱκανοὶ ἀλείφεσθαι ἐν τῷ βαλανείῳ ἄλλοτρίῳ ἐλαίῳ, λέγοντες τῷ παιδαρίῳ «σαπρόν γε τὸ ἔλαιον ἐπρίω»· οἱ δὲ δυσχερεῖς ὡς τιοῦτοι, ὥστε σφύζεσθαι ἐν τῷ βαλανείῳ χρώμενοι σαπρῷ ἐλαίῳ.

§ 11. Περὶ τῆς διασκευῆς τῶν βαλανείων ὀλίγιστα μανθάνομεν, ὥστε ἀδύνατον παραστῆσαι ἀκριβῆ καὶ σαφῆ εἰκόνα αὐτῶν. Παρατίθεμεν ὅμως ἐνταῦθα τὴν παρὰ Λουκιανῷ περιγραφὴν τοιοῦτου, εἰ καὶ τὸ βαλανεῖον τοῦτο ὑπῆρχεν ἠρχιτεκτονημένον κατὰ τὴν μεταγενεστέραν φιλοκαλίαν καὶ χρεῖαν. Περιγράφων οὗτος τὸ τοῦ περιφήμου καὶ πολυτέχνου ἀρχιτέκτονος Ἰππίου βαλανεῖον, λέγει· «Κοινὴ ἢ ὑπόθεσις καὶ τῷ καθ' ἡμᾶς βίῳ πάνυ πολλή, βαλανείου κατασκευῆ· περίνοια δὲ καὶ ἐν τῷ κοινῷ τούτῳ σύνεσις θαυμαστή. Τόπος μὲν ἦν οὐκ ἐπίπεδος, ἀλλὰ πάνυ προσάντης

καὶ ὄρθιος, ὄν, παραλαβῶν κατὰ θάτερα εἰς ὑπερβολὴν ταπεινόν, ἰσόπεδον θάτέρῳ ἀπέσκησε, κρηπίδα μὲν βεβαιοτάτην ἀπαντι τῷ ἔργῳ βαλόμενος καὶ θεμελίῳν θέσει τὴν τῶν ἐπιτιθεμένων ἀσφάλειαν ἐμπεδωσάμενος, ὕψει δὲ πάνυ ἀποτόμοις καὶ πρὸς ἀσφάλειαν συνεχομένοις τὸ ὄλον κρατυνάμενος· τὰ δὲ ἐποικοδομηθέντα τῷ τε τοῦ τύπου μεγέθει σύμμετρα καὶ τῷ εὐλόγῳ τῆς κατασκευῆς ἀρμοδιώτατα καὶ τὸν τῶν φώτων λόγον φυλάττοντα. Πυλῶν μὲν ὑψηλός, ἀναβάσεις πλατείας ἔχων, ὕψιος μᾶλλον ἢ ὄρθιος πρὸς τὴν τῶν ἀνιόντων εὐμάρειαν· εἰσιόντα δὲ τοῦτον ἐδέχεται κοινὸς οἶκος ευμεγέθης, ἱκανὴν ἔχων ὑπηρέταις καὶ ἀκούθαις διατριβήν, ἐν ἀριστερᾷ δὲ τῶν εἰς τρυφὴν παρεσκευασμένων οἰκημάτων· βαλανεῖον δ' οὖν καὶ ταῦτα πρεπωδέστατα, χαριεσσαὶ καὶ φωτὶ πολλῷ καταλαμπόμενα ὑποχωρήσεις· εἴτ' ἐχόμενος αὐτῶν οἶκος, περιττός μὲν ὡς πρὸς τὸ λουτρόν, ἀναγκαῖος δὲ ὡς πρὸς τὴν τῶν εὐδαιμονεστέρων ὑποδοχὴν· μετὰ δὲ τοῦτον ἑκατέρωθεν διαρκεῖς τοῖς ἀποδυομένοις ἀποθέσεις, καὶ μέσος οἶκος ὕψει τε ὑψηλότατος καὶ φωτὶ φαιδρότατος, ψυχροῦ ὕδατος ἔχων τρεῖς κολυμβήθρας, Λακαίνῃ λίθῳ κεκοσμημένος καὶ εἰκόνες ἐν αὐτῷ λίθου λευκοῦ τῆς ἀρχαίας ἐργασίας, ἡ μὲν Ὑγιείας, ἡ δὲ Ἀσκληπιοῦ. Εἰσελθόντας δὲ ὑποδέχεται ἡρέμα χλιαίνόμενος οἶκος οὐκ ἀπηνεῖ τῇ θερμῇ προαπαντῶν, ἐπιμήκης, ἀμφιστρόγγυλος, μεθ' ὃν ἐν δεξιᾷ οἶκος εὖ μάλιστ' ἀλείψασθαι προσηνῶς παρεχόμενος, ἑκατέρωθεν εἰσόδους ἔχων φρυγίῳ λίθῳ κεκαλλωπισμένας, τοὺς ἀπὸ παλαίστρας εἰσιόντας δεχόμενος· εἴτ' ἐπὶ τούτῳ ἄλλος οἶκος, οἰκῶν ἀπάντων κάλλιστος, στήναί τε καὶ ἐγκαθίεσθαι προσηνέστατος καὶ ἐμβραδῦναι ἀβλαβέστατος καὶ ἐγνυλίεσθαι ὠφελιμώτατος. φρυγίου καὶ αὐτὸς εἰς ὄροφὴν ἄκραν ἀποστίλβων. Ἐξῆς δὲ ὁ θερμὸς ὑποδέχεται διάδρομος Νομάδι λίθῳ διακεκολλημένος. Ὁ δὲ ἔνδον οἶκος κάλλιστος, φωτός τε πολλοῦ ἀνάμεστος καὶ ὡς πορφύρα διηνηθισμένος· τρεῖς καὶ οὗτος θερμὰς πύελους παρέχεται. Δουσαμένῳ δὲ ἔνεστί σοι μὴ τὴν διὰ τῶν αὐτῶν οἰκῶν αὐθις ἐπανιέναι, ἀλλὰ ταχεῖαν τὴν ἐπὶ τὸ ψυχρὸν δι' ἡρέμα θερμοῦ οἰκήματος, καὶ ταῦτα πάντα ὑπὸ φωτὶ μεγάλῳ καὶ πολλῇ τῇ ἔνδον ἡμέρᾳ. Ὑψηλὸς πρὸς τούτοις ἀνάλογα καὶ πλάτη τοῖς μή-

κεσι σύμμετρα καὶ πανταχοῦ πολλή χάρις καὶ Ἀφροδίτη ἐπανθει·
κατὰ γὰρ τὸν καλὸν Πίνδαρον «ἀρχομένου ἔργου πρόσωπον χρῆ
θέμεν τηλαυγές», τοῦτο δ' ἂν εἴη ἐκ τῆς αὐγῆς μάλιστα καὶ
τοῦ φέγγους καὶ τῶν φωταγωγῶν μεμηχανημένον. Ὁ γὰρ σοφὸς
ὡς ἀληθῶς Ἰππίας τὸν μὲν ψυχροδόχον οἶκον εἰς βορρᾶν προκε-
χωρηκότα ἐποίησεν, οὐκ ἄμοιρον οὐδὲ τοῦ μεσημβρινοῦ ἀέρος,
τούς δὲ πολλοὺς τοῦ θάλλους δεομένους νότῳ καὶ εὐρῳ καὶ ζε-
φύρῳ ὑπέθηκε. Τί ἂν σοι τὸ ἐπὶ τούτῳ λέγοιμι παλαιστρας καὶ
τάς κοινὰς τῶν ἱματιοφυλακούντων κατασκευὰς ταχεῖαν τὴν ἐπὶ
τὸ λουτρὸν καὶ μὴ διὰ μακροῦ τὴν ὁδὸν ἐχούσας τοῦ χρησίμου
τε καὶ ἀβλαβεῦς ἔνεκα; καὶ μή με ὑπολάβῃ τις μικρὸν ἔργον
προθέμενον κοσμεῖν τῷ λόγῳ προαιρεῖσθαι· τὸ γὰρ ἐν τοῖς κοινοῖς
καινὰ ἐπινοῆσαι κάλλους δείγματα οὐ μικρὰς σοφίας ἔγωγε τίθε-
μαι, οἷον καὶ τόδε τὸ ἔργον ὁ θαυμάσιος ἡμῖν Ἰππίας ἐπεδείξατο
πάσας ἔχον τὰς βαλανείου ἀρετάς, τὸ χρήσιμον, τὸ εὐκαιρον,
τὸ εὐφεγγές, τὸ σύμμετρον, τὸ τῷ τόπῳ ἡρμοσμένον, τὸ τὴν
χρεῖαν ἀσφαλῆ παρεχόμενον καὶ προσέτι τῇ ἄλλῃ περινοίᾳ κεκο-
σμημένον, ἀφόδων μὲν ἀναγκαίων δυσὶν ἀναχωρήσεσιν ἐξόδους τε
πολλαῖς τεθυρωμένον, ὠρῶν δὲ διττὰς δηλώσεις, τὴν μὲν δι' ὕδα-
τος καὶ μυκῆματος, τὴν δὲ δι' ἡλίου ἐπιδεικνύμενον». Καὶ ταῦτα
μὲν ὁ Λουκιανὸς περὶ πολυτελοῦς καὶ μᾶλλον τοῖς εὐδαίμοσι προ-
ωρισμένου βαλανείου.

§ 12. Παράδοξον δὲ ὅτι ἐν πάσαις ταῖς ἐπ' ἀγγείων εἰκόσι
ταῖς παριστώσαις λουτρῶνας καὶ μάλιστα δημοσίους οὐδὲν ὅμοιον
δεξαμενῇ ἢ πυέλῳ φαίνεται, ἐνθα οἱ λουόμενοι ἠδύναντο ἴστασθαι
ἢ καθῆσθαι· πανταχοῦ εὐρίσκειται στρογγύλη ἢ ὠσειδῆς λεκάνη,
στηριζομένη ἐπὶ ποδός ἢ βάρου, παρ' ἧ ἴστανται οἱ λουόμενοι
ὄλως γυμνοὶ καὶ πλυνόμενοι. Τοιαύτας λεκάνας ἐννοητέον ἀναμ-
φισβητήτως ὑπὸ τὸ ὄνομα λουτῆρας ἢ λουτήρια, εἰ καὶ φαίνεται
ὅτι ἀρχαιότερον ὠνόμαζον οὕτω λουτήρια καὶ αὐτὰ τὰ βαλανεία·
οὕτως ὁ κωμικὸς Ἀναξίλας ἐν τῷ Λουτροποιῶ αὐτοῦ μετὰ δια-
κρίσεως ἀπὸ τῶν βαλανείων ὀνομάζει λουτήρια τοὺς μεταγενεστέ-
ρως κληθέντας λουτῆρας ἐν τῷ πάντως ἐρωτηματικῶς ἀναγνω-
στέῳ στίχῳ, ἐν τοῖς βαλανείοις οὐ τίθεται λουτήρια; Ἐπίσης δ

Πολυδεύκης σημειοῖ ὅτι καὶ ἐν τοῖς Δημιοπράτοις εὐρίσκομεν λουτήριον καὶ ὑπόστατον· τοῦτο δὲ ἦν τὸ ὑπόβαθρον, ἐφ' οὗ ἤδραζεν ἡ λεκάνη. Περὶ τοῦ μεγαλοπρεποῦς πλοίου τοῦ Ἰέρωνος ἀναφέρεται ὅτι ἦν ἐν αὐτῷ καὶ βαλανεῖον τρίκλινον πυρίας χαλκᾶς ἔχον καὶ λουτήρα πέντε μετρητάς δεχόμενον ποικίλον τοῦ Ταυρομενίτου λίθου. Ἐκ ταύτης τῆς πέντε μετρητῶν χωρητικότητος αὐτοῦ ἐξάγεται ὅτι ἦν οὐχὶ δεξαμενὴ πρὸς ὑποδοχὴν πολλῶν, ἀλλὰ τοιοῦτον δοχεῖον, οἷον βλέπομεν ἐν ταῖς εἰκόσι τῶν ἀγγείων. Ἀλλὰ πάντως μένει ἀναμφίβολον, ὅτι ἐν τοῖς βαλανεῖοις ὑπῆρχον καὶ πύελοι ἢ ἀσάμινθοι, ἐν αἷς ἐκάθηντο ἀναβαίνοντες. Ὁ μὲν Ἡσύχιος σημειοῖ «πύαλος ἢ ἀσάμινθος», ὁ δὲ Σχολιαστῆς Ἀριστοφάνους ἐξηγεῖται τὰς πυέλους διὰ τῆς λέξεως ἐμβάσεις, προστιθεῖς· «πύελος γὰρ ὄρυγμα, ἐμβατή, ἐνθα ἀπολούονται, ὁ δὲ Πολυδεύκης ἀναφέρει ἀπόσπασμα τοῦ Ἀριστοφάνους, ἐνθα λέγεται· «ἀλλ' ἀρτίως κατέλιπον αὐτὴν σμωμένην ἐν τῇ πυέλῳ». Φαίνεται δὲ ὅτι αὗται ἦσαν πρὸς χρῆσιν οὐχὶ μόνον ἐνός, ἀλλὰ καὶ πλειόνων ὁμοῦ συλλουομένων. «Εὐπόλις καὶ τὴν πύελον τὴν ἐν τῷ βαλανεῖῳ μάκτραν ὠνόμασεν, ὡς οἱ νῦν λέγει γοῦν ἐν Διαιτῶντι, εἰς βαλανεῖον εἰσελθὼν μὴ ζηλοτυπήσης τὸν συμβαινόντά σοι εἰς τὴν μάκτραν. *)

§ 13. Ἐν τῷ βαλανεῖῳ εὐρίσκετο ἔτι, ἀλλ' ἴσως οὐχὶ πάντοτε, λουτρὸν ἰδρωτός ἢ ἀτμοῦ τὸ καλούμενον πυρία ἢ πυριατήριον, πολλαχοῦ ἀναφερόμενον καὶ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου μάλιστα ὡς ἐλληνικὸν ἔθος χαρακτηριζόμενον, πυρία ἐλληνική, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ τῶν Σκυθῶν ἔθος. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι αὗται αἱ ἐλληνικαὶ καὶ πυρίαὶ οὐδαμῶς εἶχον τοιαύτην διασκευὴν, οἷα ἦν ἢ παρὰ Ῥωμαίοις *concamerata sudatio* μετὰ τοῦ Λακωνικοῦ, ἀλλ' οἱ ἐνταῦθα λουόμενοι ἐκάθηντο ἢ ἀνέκειντο ἐν ἰδιαιτέροις τμήμασιν ὁμοίοις πυέλῳ. Τοιοῦτό τι ἦν τὸ ἐν τῷ πλοίῳ τοῦ Ἰέρωνος προμνησθὲν βαλανεῖον τὸ ἔχον τρεῖς χαλκᾶς πυρίας καὶ παρὰ τοῖς Συβαρίταις ἀναφέρονται εὐρισκόμεναι τοιαῦται πύελοι, ἐν αἷς κατα-

*) Λουτὴρ ἀντιστοιχεῖ τῷ παρὰ Ῥωμαίοις *labrum*, πύελος δὲ τῷ ὀνόματι *alveus*.